

J. GOOSSENS

Wat heeft de RND de dialectoloog in 1997 nog te vertellen?

Wat verwacht een serieuze dialectoloog van een goede taalatlas? Hij verwacht dat die atlas betrouwbare gegevens bevat, die in zo kort mogelijke tijd verzameld zijn, zodat ze in principe de toestand van een taalgebied op een gegeven ogenblik weerspiegelen. Hij verwacht verder dat die gegevens een voldoende ruimtelijke densiteit hebben en dat zij voor de problemen die hij wenst te onderzoeken de nodige informatie bevatten. Hij verwacht tenslotte dat die gegevens in kaart zijn gebracht op een overzichtelijke en adequate manier. Vindt de dialectoloog van 1997 dat de RND aan die voorwaarden voldoet?

Het antwoord moet luiden: nauwelijks. In de RND is voor de mondelinge opvraging van zinnnetjes en voor notering daarvan in fonetisch schrift gekozen. De primaire bedoeling van zijn stichter, de Gentse professor Blancquaert, was immers een klankatlas te maken, in mindere mate daarnaast een morfologische atlas en in nog mindere mate een syntactische atlas en een woordatlas. Met die doelstelling voor ogen hield hij mondeling ingezamelde en fonetisch genoteerde zinnnetjes voor het betrouwbaarst. Zinnnetjes in plaats van losse woorden, omdat zulk materiaal hem natuurlijker leek. We weten intussen dat er vaak verkeerdt is genoteerd en dat de noteringswijzen van de verschillende dialectopnemers, achttien in aantal, dikwijls uit elkaar lopen, zodat de grenzen tussen hun werkgebieden herhaaldelijk klankgrenzen schijnen te zijn. Dat kan natuurlijk niet aan de dialecten zelf, maar moet aan de mensen liggen die ze hebben opgetekend. We weten tenslotte dat noteringen in zinnen voor de uitspraak van de onbeklemtoonde lettergrepen chaotische verdelingen opleveren, die nauwelijks bruikbaar zijn. Dat is te vergelijken met wat in het begin van Voskuils roman *Her Bureau* de protagonist Maarten Koning op de volkskundige kaarten vindt waar hij een commentaar bij moet schrijven. Alles samen genomen ziet het er dus met de eis van betrouwbaarheid lang niet zo schitterend uit.

Voldoen dan de gegevens aan de eis van gelijktijdigheid? De eerste opnamen werden door Blancquaert gemaakt in 1921 of 1922. De gegevens voor de eerste atlas uit de reeks waren al in 1923 ingezameld.

Die atlas was de Kleinbrabantse. Hij verscheen in 1925. De laatste opnamen werden gemaakt door Entjes in 1975. Zijn *Dialektatlas van Zuid-Drente en Noord-Overijssel* verscheen in 1982. Tussen de eerste en de laatste opname en tussen de publikatie van het eerste en het laatste van de zestien delen ligt dus telkens meer dan een halve eeuw. Dat er in zoveel tijd in een dialect veel kan veranderen, weten we allemaal. Maar feitelijk is de eis van de gelijktijdigheid nog meer geweld aangedaan. Men is namelijk beginnen te enquêteren in de meest dialectvaste, zuidelijke gebieden. Pas decennia later zijn de noordelijke streken aan de beurt gekomen, waar de erosie van de dialecten al veel verder was gevorderd. Het zou de kwaliteit van de atlasreeks veel goed hebben gedaan als de volgorde omgekeerd was geweest.

Bekijken we nu de eis van de ruimtelijke densiteit. Blancquaert heeft een grote dichtheid van het opnamenet nagestreefd: alle steden en dorpen van meer dan 2.000 inwoners moesten worden opgenomen, en daartussen moest het net zo worden opgevuld dat de bewerkte plaatsen niet verder dan vijf kilometer van elkaar af lagen. Maar in deel 8, de atlas van Belgisch en het zuiden van Nederlands Limburg, heeft hij water in zijn wijn moeten doen. Dat geldt voor de volgende delen, die onder de leiding van zijn opvolger Pée tot stand kwamen, nog meer. Die volgende delen bevatten noordelijke dialecten, waar de nadelen van de genoemde erosie juist gecompenseerd hadden kunnen worden door een grotere dichtheid van het opnamenet.

Leveren de atlasen de dialectoloog het materiaal voor de problemen die hij wenst te onderzoeken? Om die vraag te kunnen beantwoorden moeten we eerst een andere vraag stellen: Wat mag de dialectoloog in verband met de problemen die hem interesseren, redelijkerwijs van dat materiaal verwachten? Het antwoord op deze vraag is uiteraard in de doelstellingen van Blancquaert te zoeken. Voor het onderzoek van welke problemen wilde hij aan zijn collega's een werkinstrument ter beschikking stellen? Zoals gezegd, in de eerste plaats voor klankgeografische: "er werd voor gezorgd dat bvb. de mogelijke ontwikkelingen van de oudgermaanse vocalen, tweeklanken en consonanten in de vragenlijst vertegenwoordigd waren."¹ Maar iedereen die enigszins intensief met behulp van de atlasen aan klankgeografisch onderzoek heeft gedaan, weet dat de vragenlijst in dat opzicht ernstige lacunes vertoont.

¹ Dit citaat en de volgende citaten komen uit het boekje van E. Blancquaert, *Na meer dan 25 jaar Dialect-onderzoek op het Terrein*. Tongeren 1948, blz. 13.

Blancquaert wilde ten tweede elementen uit de morfologie opvragen, maar hij had hier blijkbaar niet de bedoeling tot een afgerond geheel te komen. Hij heeft er dus "voor gezorgd dat ook een aantal verschijnselen van de vormleer vertegenwoordigd zouden zijn", waaronder "enkele paradigmata van werkwoorden." Voor de studie van de vervoeging in de Nederlandse dialecten in zijn geheel is dat zeker onvoldoende. Wat de verbuiging van het zelfstandig naamwoord betreft, kan ik erop wijzen dat slechts negen meervouden in de atlanten voorkomen, waaronder nog dat van *kilo* en *liter*, en dat het meervoud van *kind* slechts gebrekkig onderzocht kan worden, omdat op talrijke plaatsen synoniemen werden opgegeven als *jongens*, *jung*, *wichter*, *guus*, *bern*. Wat de syntaxis betreft, hier kwam een "reeks (...) bijzonderheden (...), deels opzettelijk, deels vanzelf in de zinnen voor." Het aantal syntactische patronen is echter veel en veel groter dan zulk een "reeks bijzonderheden"; toch moet hier onmiddellijk aan worden toegevoegd dat de RND tot nog toe voor het Nederlands syntaxisgeografisch onderzoek de belangrijkste bron is geweest en dat ook in de toekomst wel zo zal blijven, hoewel de opgavezinnen door de zegslieden vaak woord voor woord in het dialect werden omgezet. Wat tenslotte de woordenschat aangaat, daar heeft Blancquaert waar hij "voor eenzelfde begrip verschillende woorden of woordvormen mocht verwachten", "een aantal van die begrippen ingelast, en er bleken er achteraf nog veel meer aanwezig te zijn" dan hij zelf had voorzien. Maar de woordenschat van een taal vormt een open geheel. We kunnen niet verwachten dat de vragenlijst van de RND ook maar een enigszins aanzienlijk deel van de gevallen zou omvatten die in ons taalgebied woordgeografische verschillen opleveren. Het woordgeografisch materiaal van de RND vormt een welkome toegift op het andere, maar het is ook niet meer dan dat, wel met het voordeel dat de begrippen mondeling zijn afgevraagd.

We kunnen dit als volgt samenvatten: in klankgeografisch opzicht vertoont de RND lelijke gaten, hoewel hier naar volledigheid is gestreefd. Wat vormleer, zinsbouw en woordenschat betreft, reikte de ambitie van Blancquaert niet zo hoog. Hier krijgen we slechts fragmentarische onderzoeksmogelijkheden, die echter, vooral wat de vormleer betreft, niet te onderschatten zijn.

Zijn tenslotte de gegevens van de RND op een overzichtelijke en adequate manier in kaart gebracht? Het antwoord kan hier ongenueanceerd "neen" luiden. Ten eerste is slechts een gedeelte van de gegevens in kaart gebracht en ten tweede heeft de gebruikte karteringsmethode onbruikbare kaarten opgeleverd. Het zijn namelijk kaarten waarop in

de afzonderlijke plaatsen de opgaven van stukken zin of afzonderlijke woorden in het genoteerde fonetisch schrift verschijnen, z.g. puntkaarten met geschreven tekst. Die verschaffen ons volstrekt geen optische voorstelling van de gekarteerde problemen. Een taalkaart spreekt het oog slechts aan wanneer in die opgaven een ordening is doorgevoerd. Die kan dan verduidelijkt worden door het gebruik van symbolen als cirkeltjes, driehoekjes, streepjes enz. voor de afzonderlijke opgavetypes. De tegenstelling tussen deze tekens kan worden versterkt door het gebruik van kleuren. Wanneer de gebieden van de afzonderlijke taalvormen zich scherp genoeg tegen elkaar afzetten, kan men tussen die gebieden grenslijnen trekken. In de RND bestaat elk van de zestien delen uit een tekstband, met de afdruk van de opnamen in fonetisch schrift, en een kaartenband, de eigenlijke atlas dus. Ik gebruik wanneer ik een probleem wil onderzoeken steeds de tekstbanden en vrijwel nooit de kaartenbanden, en ik vermoed dat mijn collega's allemaal hetzelfde doen. Anders uitgedrukt: het atlaswerk RND functioneert niet als een atlas, maar wel als een materiaalverzameling, waaruit de dialectoloog zelf zijn kaarten construeert.

Maar wat heeft de huidige dialectoloog dan nog aan een atlasreeks die zoveel gebreken vertoont en eigenlijk niet eens een taalatlas is? Het antwoord luidt: als men ze als een materiaalverzameling hanteert, heel veel. In de beginjaren van de reeks hebben de dialectologen er maar weinig gebruik van gemaakt. In een boekje dat Blancquaert in 1948 als een soort terugblik op het werk tot dan toe uitgaf, is een ondertoon van irritatie daarover merkbaar. Maar naargelang er meer delen verschenen en men zo grotere samenhangende delen van het taalgebied begon te overzien - die toestand werd in de jaren zestig bereikt -, is men er steeds meer gebruik van gaan maken. Sedertdien is onze kennis van de Nederlandse taalgeografie en daardoor ook van de geschiedenis van onze taal er met reuzeschreden op vooruitgegaan. Het is een eigenaardige paradox dat dit juist in een periode gebeurde dat de belangstelling voor en helaas ook de kennis van geografische en historische taalkunde bij ons dramatisch achteruitging, doordat het grootste deel van de linguïstische energie in andere richtingen gestuurd werd, wat ook in de opleiding van de neerlandici het geval was.

Een voorlopige balans van de bruikbaarheid en van de resultaten van de RND is opgemaakt in 1976, toen een themanummer van het tijdschrift *Taal en Tongval* aan de atlasen werd gewijd. Een van de daarin opgenomen artikelen bevat een inventarisatie van de syntactische

studies die tot dan toe met RND-materiaal werden geschreven, artikelen en boeken.² Het zijn er 35, een aantal dat sindsdien misschien wel verdubbeld is. Ik denk dat de Nederlandse dialectologie daarmee wat het syntaxisgeografisch onderzoek betreft aan de spits van de internationale dialectologie staat. En hier gaat het, zoals we gezien hebben, dan nog om een gebied dat niet in de eerste plaats de aandacht van Blancquaert had. Duidelijk nog belangrijker zijn de resultaten op het gebied van de klankleer en de vormleer, omdat zij onze visie op de opbouw van het Nederlandse taalgebied hebben vernieuwd en een nieuw inzicht in de eigen structuur, het ontstaan en de ontwikkeling van het Nederlands hebben opgeleverd.

Ik kan hier niet in detail treden en probeer in enkele forse trekken resultaten te schetsen van drie à vier decennia dialectgeografisch onderzoek waarvoor de RND duidelijk de belangrijkste bron is geweest. Het was al lang geweten dat in de dialecten aan de Hollandse en Vlaamse kust kenmerken optreden die overeenkomst met het Engels en het Fries vertonen en afwijken van de meer continentale dialecten, z.g. ingweonismen. Sommige daarvan zijn zuivere klankverschijnselen zoals de *i*-achtige klinker in woorden als *stik* en *brig* voor 'stuk' en 'brug'. Andere horen in de morfologie thuis, zoals de meervouden op *-s* in woorden als *ploeg* of *appel*: *ploegs*, *appels*. Omgekeerd wist men dat in de oostelijke dialecten veel meer gevallen met umlaut voorkomen dan in het westen, umlauten zonder grammatische functie zoals in *pruven* voor 'proeven' of *gruun* voor 'groen', maar ook morfologische umlauten zoals meervouden van zelfstandige naamwoorden van het type *beum* voor 'bomen', werkwoordsvormen van de derde persoon enkelvoud O.T.T. van het type *hij leupt* voor 'hij loopt', verkleinwoorden van het type *menneke* voor 'mannelijke' enz. Zoals het aantal ingweonismen van west naar oost afneemt, neemt het aantal umlautgevallen van oost naar west af. Men is er de laatste decennia in geslaagd, grotendeels dank zij de gegevens van de RND, deze feiten veel preciezer te bestuderen en ze zo in een onderling verband te brengen dat het ontstaan en het uitzicht van het Nederlands en zijn taalgebied bevredigend verklaart.

Als resultaat van de volksverhuizingen werden na het midden van het eerste millennium in het westen van ons taalgebied Ingweoonse

² J. de Rooij en V.F. Vanacker, Syntactische dialectstudies en de Reeks Nederlandse Dialektatlassen. In: *Taal en Tongval* jrg. 28 (1976), blz. 141-158.

dialecten gesproken en verder oostelijk continentale, die ik gemakshalve maar Frankisch noem. De verschillen tussen beide dialectgroepen waren aanzienlijk, maar er bestond onderlinge verstaanbaarheid. In de contacten tussen beide groepen fungeerde het Frankisch als prestigedialect. Het gevolg was dat de Ingweonen de taal van hun oostelijke burens gingen overnemen, maar die natuurlijk "met een accent", dat wil zeggen met een Ingweoonse articulatiebasis spraken. Dit aangeleerde Frankisch, dat in zijn structuur aangepast was en waarin zich restanten van het uistervende Ingweoons als relict konden handhaven, werd dus de nieuwe taal van het westen. Omstreeks de millenniumwisseling begonnen in de prestigeverhoudingen de kansen te keren en werd het westen het toonaangevende gebied. Zijn taal, die er dus in de vorige generaties een aangeleerde taal was geweest, is het beginnende Nederlands. Door de Middelnederlandse schrijftaal, die van de dertiende eeuw af is overgeleverd, schemert overal nog zeer duidelijk het dialect door, maar even duidelijk is dat die schrijftaal in het oosten westelijke kenmerken overneemt, en wel sterker naarmate de oostelijke schrijfcentra dichter bij het westen liggen en eveneens sterker naarmate de tijd vordert. Als dan in de nieuwe tijd in Holland een standaardisering van het Nederlands begint, versterkt de westelijke invloed zich nog. Dat resulteert in een nog ingrijpender verwestelijking van de oostelijke dialecten, maar ook in de overname van de standaardiserende taal, eerst als geschreven taal en als gesproken taal voor formele situaties zoals in de kerk en op school, maar op den duur ook als gesproken taal in alledaags gebruik, waardoor de dialecten in hun bestaan zelf bedreigd worden. In de dialecten van de twintigste eeuw kunnen we geleidelijke overgangen van west naar oost waarnemen, waaruit de geschetste visie - natuurlijk aangevuld met gegevens uit de studie van historisch taalmateriaal - kan worden afgeleid.

Uit de RND blijken verder nogal wat tegenstellingen tussen het noorden en het zuiden, die een neiging vertonen om met de Nederlands-Belgische rijksgrens samen te vallen, maar deze tegenstellingen wegen taalstructureel minder zwaar. Ze zijn duidelijk het resultaat van staatsvorming in de nieuwe tijd. Ook op meer brokkelige verschijnselen, die moeilijker in de geschetste hoofdstromen passen, hebben we de laatste decennia meer greep gekregen. Ik denk hier o.a. aan een aantal aspecten van de voornaamwoorden die zich niet in de genoemde hoofdstromen laten inbouwen.

Ik hoop meteen ook duidelijk te hebben gemaakt dat Nederlandse dialectologie geen nostalgische bezigheid is, die zou bestaan uit het verzamelen van rariteiten en het koesteren van eigenaardigheden. Het is

integendeel een belangrijk onderdeel van de neerlandistiek. Ze leert ons de eigenheid van het Nederlands in het geheel van de Germaanse en Westeuropese talen beter kennen en leert ons in te zien hoe die eigenheid ontstaan en gegroeid is. Dat zij die belangrijke rol kan vervullen, is voor een aanzienlijk deel te danken aan de bouwstoffen die Blancquaert en zijn medewerkers in de loop van meer dan een halve eeuw moeizaam verzameld en voor ons toegankelijk hebben gemaakt.

Bij dat alles zijn natuurlijk de gebreken van de RND, waar ik het eerder over gehad heb, niet te ontkennen. Ze zijn wel te begrijpen vanuit de stand van de theoretische reflexie en van de dialectologische ervaring van driekwart eeuw geleden. Maar het is ook te begrijpen dat bij de dialectologen van mijn en van een jongere generatie het verlangen ontstond om het grote werk van Blancquaert en zijn medewerkers aan te vullen en gedeeltelijk over te doen. We zijn daarmee bezig. Er wordt op het ogenblik gewerkt aan een fonologische en aan een morfologische atlas van de Nederlandse dialecten op basis van een nieuwe mondelinge enquête, waarvan de opvragingen al voltooid zijn. Het zullen echte atlassen worden met kaarten die door de computer vervaardigd zullen worden op basis van gegevens die in een databank verwerkt zullen zijn. In één opzicht zullen echter de nieuwe atlassen bij de RND achterop blijven: het opnamenet vertoont heel wat grotere mazen. Over deze nieuwe onderneming is onlangs in het tijdschrift *Taal en Tongval* gerapporteerd door de initiatiefnemers Goeman en Taeldeman.³ Deze verheugende ontwikkeling mag ons echter niet doen vergeten dat de RND nog schatten bevat die niet ontgonnen zijn. Van lang niet alle verschijnselen die ermee onderzocht kunnen worden, zijn al kaarten getekend. Ook zo bekeken heeft de RND in 1997 de dialectoloog nog heel wat te vertellen.

³ A. Goeman en J. Taeldeman, Fonologie en morfologie van de Nederlandse dialecten. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten. *Taal en Tongval* jrg. 48 (1996), blz. 38-59.

LITERATUUR OVER DE RND

- E. Blancquaert, Over bestaande Dialect-Atlassen op het gebied der Germaansche en Romaansche talen en een eventuelen Nederland-schen Dialect-Atlas. In: *Handelingen van het Vijfde Vlaamsch Philologencongres*, Brugge 1922, blz. 163-186.
- E. Blancquaert, *Na meer dan 25 jaar Dialect-onderzoek op het Terrein*. Tongeren 1948.
- E. Blancquaert, Les atlas régionaux de la Belgique Flamande et des Pays-Bas depuis 1949. In: *Orbis* 1 (1952), blz. 392-398.
- J. Goossens, *Die niederländische Strukturgeographie und die "Reeks Nederlandse Dialectatlassen"*. Amsterdam 1965.
- W. Péé, The Series of Netherlandic Dialect-Atlases. In: *Onoma* 15 (1970), blz. 117-123.
- W. Péé, Blancquaerts Reeks Nederlandse Dialektatlassen. Een drin-gende toelichting. In: *Taal en Tongval* 23 (1971), blz. 131-137.
- S. Pop, *La Dialectologie. Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques. Seconde partie: Dialectologie non romane*. Louvain/ Gembloux z.d., blz. 804-827.
- Taal en Tongval* 28 (1976), derde en vierde aflevering, met bijdragen van H. Entjes, T.G. Goeman, J. de Rooij en V.F. Vanacker, J.B. Berns, H.T.J. Miedema, Jo Daan, A. Weijnen.
- J. Taeldeman, Register(s) bij de R.N.D. als materiaalverzameling voor klankgeografisch onderzoek. In: *Taal en Tongval* 29 (1977), blz. 1-27.